

Bartłomiej Łyczak

Srebra z ewangelickiego kościoła pw. św. Jerzego w Toruniu
w świetle inwentarzy z lat 1580–1817

Toruński kościół pw. św. Jerzego znajdował się na Przedmieściu Chełmińskim, leżącym na północ od murów miejskich. Początkowo funkcjonował jako kaplica przy leprozorium, założonym najprawdopodobniej jeszcze w XIII w.¹ W następnym stuleciu zaczął pełnić także funkcję świątyni parafialnej dla mieszkańców przedmieścia oraz pobliskiej wsi Mokre, ludności w dużej mierze pochodzenia polskiego². Zapewne około roku 1340, na miejscu dawnej, drewnianej kaplicy wybudowano nieduży, jednonawowy kościół ceglany, znany z późniejszych przekazów ikonograficznych³. Od początku patronat nad nim sprawowała Rada Miasta, dysponująca prawem obsadzania probostwa⁴. Rozprzestrzeniająca się w Toruniu reformacja, której zwolennikami szybko stali się przedstawiciele patrycjatu, dotarła też do parafii św. Jerzego. Formalnie kościół przeszedł w ręce luteranów w 1558 r., po wydaniu przez króla Zygmunta Augusta przywileju o wolności głoszenia wyznania augsburskiego⁵. Świątynia stała się parafią przedmiejskiej gminy ewangelickiej, zachowując przy tym swój polskojęzyczny charakter. Z racji jej usytuowania przy cmentarzu, służącym za miejsce pochówków także dla mieszkańców toruńskiego Starego Miasta, msze pogrzebowe odprawiane były również w języku niemieckim⁶. Kościół uległ zniszczeniom podczas oblężeń szwedzkich w latach 1657 i 1703, jednak za każdym razem go odnawiano⁷. Ostatecznie rozebrany został w 1811 r., a parafia św. Jerzego przez niemal sto lat zmuszona była korzystać z innych domów modlitwy — początkowo gminy ewangelicko-reformowanej, a od 1824 r. z kościoła pw. Świętej Trójcy, należącego do gminy nowomiejskiej⁸. Dopiero w latach 1904–1907, głównie za sprawą pastora Reinholda Heuera, wybudowano nową świątynię przy ulicy Podgórnej na Mokrem, wówczas już dzielnicy

¹ G. Falkowski, *Toruński szpital trędowatych św. Jerzego*, „Rocznik Toruński”, t. XII, 1977, s. 157; P. Oliński, *Fundacje mieszczańskie w miastach pruskich w okresie średniowiecza i na progu czasów nowożytnych (Chełmno, Toruń, Elbląg, Gdańsk, Królewiec, Braniewo)*, Toruń 2008, s. 449–451.

² M. Biskup, *Życie kulturalne Torunia w latach 1466–1548*, [w:] *Historia Torunia*, red. M. Biskup, t. 2, cz. 1: *U schyłku średniowiecza i w początkach odrodzenia (1454–1548)*, Toruń 1992, s. 209.

³ Rysunki przedstawiające wygląd kościoła w połowie XVIII w. oraz jego rzuty wykonał Georg Friedrich Steiner — *Toruń i miasta Ziemi Chełmińskiej na rysunkach Jerzego Fryderyka Steinera z pierwszej połowy XVIII wieku (tzw. Album Steinera)*, red. M. Biskup, Toruń 1998, s. 81–86. Inny widok kościoła, wówczas już rozebranego, sporządził Theodor Eduard Radtke w połowie XIX w. (obecnie zaginiony, znany jedynie z kopii z 1944 r., przechowywanej w Muzeum Okręgowym w Toruniu), *Toruń. Dawne widoki miasta*, Toruń 1994, poz. 168.

⁴ T. Jasiński, *Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna*, Poznań 1982, s. 30–31.

⁵ R. Heuer, *Thorn — St. Georgen. Geschichte der Georgengemeinde, ihrer alten Kirche und ihres Hospitals. Baugeschichte und Baubeschreibung der neuen Georgenkirche in Thorn-Mocker*, Thorn 1907, s. 32–33.

⁶ K.G. Prätorius, *Beschreibung der Stadt Thorn und ihres Gebiets die Vorzeit und Gegenwart umfassend*, oprac. i wyd. J.E. Wernicke, Culm 1832, s. 206.

⁷ R. Heuer, op. cit., s. 44–46, 49–50.

⁸ E. Alabrudzińska, *Stosunki religijne w Toruniu (1815–1914)*, [w:] *Historia Torunia*, t. 3, cz. 1: *W czasach zaboru pruskiego (1793–1920)*, Toruń 2003, s. 395.

Torunia⁹. Była ona użytkowana przez protestantów do roku 1945, kiedy przejęta została przez miejscowych katolików¹⁰.

Przez cały okres nowożytny parafia św. Jerzego zyskiwała liczne aparaty kościelne, ofiarowywane przez wiernych. Były to różne naczynia liturgiczne oraz elementy urządzenia ołtarza wykonane z cyny, mosiądzu i srebra, a także zdobione paramenty. W niniejszym artykule omówione zostaną jedynie dzieła o największej wartości materialnej, zrobione ze szlachetnego kruszcu. Podstawowymi źródłami odnoszącymi się do omawianego zagadnienia są zamieszczone w księgach kasowych parafii inwentarze świątyni oraz wszelkiego rodzaju adnotacje do nich¹¹. Najwcześniejszy spis pochodzi z roku 1580, następny znany — z 1675. Na przestrzeni kolejnych lat (do 1757 r.) powstało dalszych sześć inwentarzy, dzięki którym prześledzić można niemal kompletne dzieje fundacji sreber kościelnych. Odpowiednie fragmenty czterech spośród tych dokumentów, a także ustępy spisu z roku 1817, zamieszczone zostały w formie aneksów źródłowych na końcu tekstu.

Po przejęciu świątyni pw. św. Jerzego przez katolików w 1945 r. naczynia srebrne, które wówczas odnaleziono, trafiły do zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu. W porównaniu ze stanem sprzed wojny był to jedynie niewielki ułamek wyposażenia. Z tego powodu istotną wartość, nieomal dorównującą źródłom, zyskują informacje zawarte przez pastora Reinholda Heuera w monografii kościoła z 1907 r.¹² Wymienione oraz opisane zostały w niej pokrótce zachowane wówczas sprzęty wraz z inskrypcjami i znakami złotniczymi. Wiadomości te zamieszczone zostały również w opracowaniu dotyczącym złotnictwa w dawnej prowincji Prusy Zachodnie, wydanym rok później przez Eugena von Czihaka¹³. Tadeusz Chrzanowski i Marian Kornecki, autorzy studium o wyrobach złotnictwa toruńskiego, ograniczyli się w zasadzie do powtórzenia informacji za tą ostatnią publikacją¹⁴. W kolejnych latach z przedmiejską świątynią łącono część sprzętów zachowanych w zbiorach muzealnych, jednak nie zawsze były to propozycje słuszne¹⁵. Źródła, które w znacznej mierze są podstawą niniejszego tekstu, ostatnio wykorzystał jedynie Piotr Birecki, jednak w bardzo ograniczonym stopniu i nie zawsze prawidłowo je interpretując¹⁶.

⁹ M. Biskup, *Heuer, Reinhold Rudolf*, [w:] *Toruński słownik biograficzny*, red. K. Mikulski (dalej cyt.: TSB), t. 1, Toruń 1998, s. 113–116.

¹⁰ Więcej na ten temat por.: R. Kozłowski, *Poewangelickie obiekty sakralne w Toruniu w latach 1945–1948*, „Rocznik Toruński”, t. XXX, 2003, s. 141–159, zwł. s. 149, 156.

¹¹ Księgi kasowe parafii św. Jerzego zachowane są od roku 1580, w: Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej cyt.: APT), *Ewangelicka Gmina Wyznaniowa św. Jerzego w Toruniu* (dalej cyt.: EGW św. Jerzego w Toruniu), sygn. 130: [St Georgen-Kirche Kassebuch mit anderweiten Notizen 1580–1591 nebst einigen Notizen der Kirchenvaters Arndt von Jahre 1700]; sygn. 131: Rechnungen der Kirche S: Georgi Anfehangen Anno 1592 [bis 1666]; sygn. 132: Kirchen Rechnung zu St: Georgen von der Einnahme und Ausgab [1667–1735]; sygn. 133: Haupt-Buch der Kirchen St. Georgii von Einnahme und Ausgabe, ausstehende Capitalien, dessgleichen das zu dieser Kirch gehörige und befindliche Kirchen Geräthe [1736–1823].

¹² R. Heuer, op. cit., s. 159–162.

¹³ E. von Czihak, *Die Edelschmiedekunst früherer Zeiten in Preussen*, Bd. 2: *Westpreussen*, Leipzig 1908.

¹⁴ T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Złotnictwo toruńskie. Studium o wyrobach cechu toruńskiego od wieku XIV do 1832 roku*, Warszawa 1988, s. 117, 120, 121.

¹⁵ M. Woźniak, *Liturgische Gefäße der protestantischen Kirchen in Königlich Preußen*, [w:] *Kościół i sztuka pobrzeża Bałtyku*, red. M. Woźniak, Toruń 1998, s. 222–223, 245; M. Gradowski, M. Pielas, *Katalog złotnictwa w zbiorze dokumentacji specjalistycznej Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie*, Warszawa 2006, t. 1, s. 789–792; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne Prus Królewskich. Studium typologiczno-morfologiczne*, t. 1–2, Toruń 2012, passim.

¹⁶ P. Birecki, *Sztuka literańska na ziemi chełmińskiej od drugiej połowy XVI do pierwszej ćwierci XVIII wieku*, Warszawa 2007, s. 300–303. Stan badań nad srebrami stanowiącymi wyposażenie pozostałych toruńskich świątyni prezentuje się podobnie. Najwięcej informacji, choć wymagających sporej dozy uzupełnień, dotyczy sprzętów z kościoła pw. Wniebowzięcia NMP. Zagadnieniu temu poświęcony jest osobny artykuł: A. Frąckowska, *Historia naczyń liturgicznych z kościoła Mariackiego w Toruniu*, [w:] *Dzieje i skarby kościoła Mariackiego w Toruniu*, red. K. Kluczajd, Toruń 2005, s. 373–385.

Najwcześniejszy znany inwentarz kościoła pw. św. Jerzego spisany został dnia 19 VII 1580 r.¹⁷ Wyposażenie świątyni stanowiły wówczas zapewne sprzęty pokatolickie (wymieniona została między innymi monstrancja), przy czym niemal wszystkie wykonane były z mosiądzu lub cyny. Jako srebrne określone zostały jedynie dwa kielichy, z których jeden był złożony¹⁸. Spośród szesnastowiecznych fundacji udało się odnaleźć wzmiankę jeszcze tylko o srebrnym, połączanym kielichu do komunii, ofiarowanym w 1584 r. przez toruńskiego ławnika staromiejskiego, Tiedemana Krigera (Krugera)¹⁹. Naczynie ozdobione było jego nazwiskiem oraz herbem, a ważyło grzywnę i 9 skojców²⁰.

Więcej informacji dotyczących nowych naczyń srebrnych i ich fundatorów odnaleźć można dla XVII w. Wiadomo, że w 1620 r. panny Elisabeth i Catharina Niedergesess przekazały do świątyni niedużą tackę do kolekty, którą w 1665 r. przetopiono na dzban komunijny²¹.

Sługa sądowy, Baltzer Pfund, ofiarował w 1636 r. połączany kielich w imieniu swojej żony Margarethy²². Pochowana została ona 24 września tego roku; fundacja naczynia miała zatem najprawdopodobniej funkcję kommemoratywną²³. Kielich ten wzmiankowany był we wszystkich kolejnych inwentarzach kościoła; znajdował się w posiadaniu parafii jeszcze w 1907 r.²⁴ Według Reinholda Heuera, naczynie miało 20,5 cm wysokości i ważyło 450 gramów, na kryzje sześciobocznej stopy umieszczona była inskrypcja: „MARGARETA DES BALTZER PFVNDT HAVSFRAV DIESEN KELCH DER KIRCHEN ZVM GEDECHTNVS VERERET ZV S GEORGEN 1636”. Sprzęt cechowany miał być znakiem miejskim Norymbergi oraz mistrzowskim „HR”.

Połączany kielich ofiarowała w 1646 r. nieznaną bliżej „Katarzyna Mierniczka”, prawdopodobnie wdowa po którymś z miejscowych mierników zboża²⁵. Cztery lata później świątynia wzbogaciła się o hostierkę w formie puszkki, z daru kupca Johanna Schiedlera i jego małżonki

¹⁷ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 130, k. 5–5v.

¹⁸ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 130, k. 5v.

¹⁹ *Anno Christi 1584 hat H. Tideman Kriger der Kirchen, wegen der communicanten zugebrauchen, verehren einen silbern uberguldenen Kelch, mit seinen Wapen und Namen gezeichen, wigen 1 Mark 9 Scot Silbers*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 130, k. 6; R. Heuer, op. cit., s. 35. Piotr Birecki, powołując się na to samo źródło, niesłusznie wzmiankował dwa kielichy ufundowane w 1584 r., P. Birecki, op. cit., s. 300–301.

Tiedemann Kruger wybrany został na ławnika staromiejskiego 28 III 1580 r., ostatni raz notowany 16 V 1590 r., K. Mikulski, *Urzednicy miejscy Torunia. Spisy, cz. 2: 1454–1650*, Toruń 2001, s. 134, poz. 442.

²⁰ Podstawową miarą wagi srebra stosowaną w okresie nowożytnym była grzywna (inaczej marka, od niemieckiego *Mark*), która dzieliła się na 16 lutów (niem. *Loth*) oraz 24 skojce (inaczej karaty, niem. *Scot*). Ciężar grzywny wyrażany w gramach był różny zależnie od czasu i regionu Rzeczypospolitej, wynosił jednak zawsze około 200 g. Gdańska grzywna złotnicza, prawdopodobnie obowiązująca także w Toruniu, ważyła ok. 191 g, L. Lepszy, *Grzywna polska*, Kraków 1889, s. 6–7, 15; T. Furtak, *Ceny w Gdańsku w latach 1701–1815*, Lwów 1935, s. 41; M. Gradowski, *Znaki na srebrze: znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*, Warszawa 2001, s. 28.

²¹ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 131, s. 595; por. też niżej w tekście. Nie udało się odnaleźć bliższych informacji na temat fundatorek. Być może były spokrewnione z szewcem Martinem Niedergesess, który 21 X 1607 r. poślubił Annę z domu Winckler, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Akta Metrykalne Parafii Wniebowzięcia NMP w Toruniu (dalej cyt.: AADDT, Toruń — Mariacki), sygn. AD 001: [Księga ślubów 1600–1755], s. 22. Podczas pracy nad tekstem korzystałem z bazy danych metrykaliów z toruńskich ewangelickich gmin staromiejskiej i nowomiejskiej, opracowanej i życzliwie mi udostępnionej przez prof. dr hab. Krzysztofa Mikulskiego.

²² APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 680; P. Birecki, op. cit., s. 301. Balthasar Pfundt pochowany został 30 X 1640 r., APT, Ewangelicka Gmina Wyznaniowa Staromiejska w Toruniu (dalej cyt.: EGWST), sygn. 20a: [Kirchenbuch v. März 1630–Juli 1644], s. 171 (księga ta odnosi się do parafii Św. Trójcy na Nowym Mieście).

²³ APT, EGWST, sygn. 20a, s. 106.

²⁴ R. Heuer, op. cit., s. 160.

²⁵ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 66, 393, 680.

Reginy²⁶. Oba te naczynia zostały sprzedane dnia 6 II 1715 r. wraz z innymi srebrami kościelnymi, uznanymi wówczas za niepotrzebne²⁷.

Niezwykle interesująca jest informacja z 1665 r., dotycząca wykonania przez toruńskiego złotnika, Johanna Christiana Bierpaffa (ok. 1600–ok. 1675, mistrz 1653), dzbanu do wina o pojemności jednego sztofa²⁸. Według opisu w księdze rachunkowej, naczynie było pozłacane, a przy krawędzi miało długi dziobek. W celu jego wykonania przekazano mistrzowi stare srebra kościelne: wzmiankowaną wyżej tackę od panien Niedergesess, wówczas już zniszczoną, oraz pozłacany srebrny kielich ofiarowany dnia 13 III 1656 r. przez bliżej nieznaną żonę żołnierza. Sprzęty te wycenione zostały na 75 zł; wszelki brakujący materiał dołożyć miał sam Bierpaff, co wraz z kosztem robocizny stanowiło jego dar dla parafii św. Jerzego. W zamian złotnik otrzymał zapewnienie darmowego nagrobka w kościele. Naczynie pozostawało zapewne w użytkowaniu aż do XX w.; w kolejnych inwentarzach wymieniany był pozbawiony inskrypcji dzban o wadze 3 grzywnien i 7 łutów z wylewem w kształcie dziobka²⁹. Od 1714 r. towarzyszyła mu srebrna łyżka liturgiczna³⁰.

W tym samym roku — 1665, Heinrich Stroband, ostatni przedstawiciel tej ważnej patrycjuszowskiej rodziny toruńskiej, ofiarował srebrną patenę lub tacę do kolekty (*Kirchen Schale*), ozdobioną rodzowym herbem³¹.

Jedyny odnaleziony dotąd siedemnastowieczny inwentarz sreber kościelnych spisany został w styczniu 1675 r.³² Poza wyżej przedstawionymi sprzętami, wymienione zostały w nim także inne naczynia, dla których nie udało się dotąd ustalić dokładnych dat powstania. Na wyposażeniu parafii znajdowały się dwa kielichy przekazane przez bliżej nieznanymi donatorów:

²⁶ Tamże. Ślub kupca Johanna Schiedlera z jego pierwszą żoną, Reginą z domu Drebarth, odbył się 29 X 1623 r., AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AD 001, s. 72. W Prusach Królewskich stosowano dwa rodzaje hostierek — w kształcie szkatułki oraz puszek. Te ostatnie charakteryzowały się prostą formą, zazwyczaj jedyną ozdobą była inskrypcja oraz ewentualnie dekoracja ornamentalna, por.: M. Woźniak, *Liturgische Gefäße...*, s. 247; tenże, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 263–264.

²⁷ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 681. Sprzedano wówczas siedem kielichów o łącznej wadze 13 grzywnien 12¼ łutów, dwie puszki i pięć paten o wadze 4 grzywnien i 14 łutów, dwa złożone dzbany ważące 5 grzywnien i 1 łut oraz łyżkę o wadze 4½ łuta. Łączna waga wydanego srebra wyniosła 24 grzywny.

²⁸ *Johann Christian Bierpaffe hat eine silberne Kanne ungefähr von einem Stoff inwendig vergoldt, aufwendig umb den Rand mit einer langen Schnautzen auf das alter gemacht. Worzu Ich Ihme von dem Kirchensilber, welches Ich von S: E: Tr: Constantin Lindershausen empfangen habe darzu gegeben: Ein altes kleines zerbrochenes Schalichen so Jungfr. Elisabeth und Catarina Niedergesessin Ao 1620 verehret haben. Item einen alten vergulden Kelch so einen Soldaten Frau A 1656 denn 13 Marty verehret, dieses Schalichen und Kelch ist geschetzt prof 75. Den Rest Silber und Machelohn hat er verehret. Derogestalt den wenn Ihm Gott von dieser Mühsel Welt abfordern würde daß er möge eine freye Grabstell in der Kirche davor haben. Welches Ihme auch versprochen und zugesaget ist.*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 131, s. 595. Johann Christian Bierpaff od 1649 r. był nadwornym złotnikiem królewskim, pomimo tego w 1653 r. wstąpił do toruńskiego cechu. Od 11 IV 1668 r. pełnił funkcję ławnika przedmiejskiego, J. Dygdała, *Urzednicy miejscy Torunia. Spisy, cz. 3: 1651–1793*, Toruń 2002, s. 137, poz. 510; A. Kucharski, *Bierpaff, Jan Chrystian*, [w:] TSB, t. 5, 2007, s. 24–26.

Jeden sztof odpowiada 1,4 litra, por. A. Klonder, *Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI–XVII w.)*, Wrocław 1983, s. 40.

²⁹ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 66, 393, 584, 681; sygn. 133, s. 702, 707, 759; sygn. 368: *Inventarium dem Dem St. Georgen Kirche gehörigen Kirchen Geräthschaften gefertigt von Vorsteher. Thorn den 15ten Januar 1817*. Ephraim Jacob Werner, k. 1v; R. Heuer, op. cit., s. 161.

³⁰ Łyżki takie, wyposażone w specjalny czerpak, służyły do usuwania resztek korka lub innych zanieczyszczeń, które wpadły do wina, M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 263.

³¹ *Herr Heinrich Stroband I silberne Kirchen Schaale mit seinem Waffen*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 131, s. 595. Heinrich Stroband IV (1643–1704) — kupiec, mimo rodzinnych tradycji sam nie pełnił żadnych funkcji w administracji miejskiej, A. Kardas, *Elity władzy w Toruniu w XVII wieku. Mechanizmy kształtowania się i wymiany grup rządzących*, Toruń 2004, s. 116.

³² APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 66.

Ryc. 1. Patena komunijna z kościoła pw. św. Jerzego w Toruniu, 1671 r., Stephan Petersen, Muzeum Okręgowe w Toruniu. Fot. W. Górski, Fototeka Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK, nr 83040

Fig. 1. A paten from St George's church in Toruń, 1671, by Stephan Petersen, the Regional Museum in Toruń. Photo by W. Górski, the photo collection of the Institute of Monument Conservation of the Nicolaus Copernicus University in Toruń, no. 83040

Hermana Berentsa³³ oraz panią Cleophasin³⁴; oba nie pojawiły się już w kolejnych rejestrach kościoła. Cała grupa naczyń powstałych przed rokiem 1675 pozostawała w użytkowaniu do czasu sprzedaży niepotrzebnych sreber w 1715 r.³⁵ Należały do nich: złożony kielich ofiarowany przez Hansa Zörbera (Zerbera)³⁶, nieduża hostierka puszkowa oraz dwa dzbanki do wina, z których jeden — połączany, o pojemności $\frac{1}{4}$ sztofa — ufundowany został przez kupca Hansa Mochingera³⁷. Ponadto w spisie z 1675 r. wymieniono pięć złożonych paten oraz trzy srebrne

³³ Być może to Herman Berensen, kupiec, obywatel Torunia od 1660 r., A. Semrau, *Die Bürgerlisten der Stadt Thorn aus dem 17. Jahrhunderte*, 2: *Die ausländischen Bürger*, „Mitteilungen des Coppersnicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn”, H. 28, 1920, s. 49.

³⁴ Najprawdopodobniej fundatorką była Catharina z domu Schwanwitz, żona krawca Andreasa Cleophasa (ślub 21 VI 1655 r.), AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AD 001, s. 148.

³⁵ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 393, 680, 681. Por. też przyp. 27.

³⁶ Nie udało się niestety dotąd ustalić, kim był ów darczyńca.

³⁷ Hans Mochinger, obywatel Torunia od 1653 r. — A. Semrau, op. cit., cz. 1: *Die einheimischen Bürger*, „Mitteilungen des Coppersnicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn”, H. 27, 1919, s. 70.

misy lub pateny komunijne, z których jedna — jak należy sądzić — pochodziła z wyżej wspomnianego daru Heinricha Strobanda. Pozostałe dwie to zapewne zachowane dziś w Muzeum Okręgowym w Toruniu pateny komunijne, analogiczne pod względem formy, z trybowanym popiersiem Chrystusa w lustrze, wykonane w latach 1663 i 1671 przez toruńskiego złotnika Stephana Petersena (zm. 1697, mistrz 1660) (ryc. 1)³⁸. Zapewne te właśnie tacki, pozostające w użytkowaniu parafii jeszcze na początku XX w., Reinhold Heuer oraz Eugen von Czihak przypisali omyłkowo innemu miejscowemu mistrzowi, Nicklasowi Bröllmannowi (zm. 1703, mistrz 1672)³⁹. Przytoczona przez badaczy krótka charakterystyka dzieł, w tym wymiary, pokrywa się z zachowanymi patenami sygnowanymi przez Petersena.

Z 1698 r. pochodził złożony kielich sprawiony przez bliżej nieznaną Elisabeth Jeckeln (Geckeln), wymieniony w inwentarzach z lat 1710 i 1714, a sprzedany w 1715 r.⁴⁰

Intensyfikacja fundacji sreber kościelnych nastąpiła w pierwszych latach po odbudowie świątyni po zniszczeniach roku 1703. Prawnik Andreas Zernecke ofiarował w 1705 r. złożony kielich, który użytkowany był przez parafię jeszcze w XX w. (ryc. 2)⁴¹. Według ówczesnych opisów naczynie (obecnie zaginione) miało 26 cm wysokości, a na stopie umieszczona była inskrypcja: „A. Zerneke Ano 1705” oraz znaki mistrzowskie toruńskiego złotnika, Johanna Christiana Bröllmanna (1675–1732, mistrz 1700)⁴². Zapewne wykonał on jedynie tę część kielicha, nodus zaś i koszyce, jak wcześniej sugerowali badacze tematu, wykorzystano wtórnie, gdyż powstały one wcześniej, najpewniej w drugiej ćwierci XVII w.⁴³

W 1706 r. browarnik Daniel Andres przekazał kielich z pateną, używany do udzielania komunii w Boże Narodzenie, który opatrzony był stosowną inskrypcją z nazwiskiem fundatora oraz datą⁴⁴.

³⁸ Muzeum Okręgowe w Toruniu (dalej cyt.: MOT), sygn. MT/S/1917, MT/S/1918. Por. też: J. Myślińska, *Złotnictwo w zbiorach Muzeum w Toruniu. Katalog*, Toruń 1967, s. 18; M. Woźniak, *Liturgische Gefäße...*, s. 245–246; P. Birecki, op. cit., s. 303; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 2, il. 519. Na temat S. Petersena por.: M. Gradowski, A. Kasprzak-Miler, *Złotnicy na ziemiach północnej Polski, cz. 1: Województwo pomorskie, kujawsko-pomorskie i warmińsko-mazurskie*, Warszawa 2002, s. 191, poz. T 94. Złotnik określany jest tam jako czynny jeszcze w 1695 r., tymczasem zmarł w 1697 r., a jego pochówek opłacony został 20 października — APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 243.

³⁹ R. Heuer, op. cit., s. 162; E. von Czihak, op. cit., s. 133; J. Tylicki, *Bröllmannowie — złotnicy toruńscy przelomu XVII i XVIII wieku (część II)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, t. XIX, 1994, s. 84, poz. 33 (tu jako jedna patena). Na temat N. Bröllmanna por.: J. Tandecki, *Bröllmann, Nikolaus*, [w:] TSB, t. 1, 1998, s. 44–45.

⁴⁰ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 393, 680, 681. Być może ofiarodawczynią była Elisabeth z domu Meyer, od 12 IV 1636 r. żona Bartela Jäckela, APT, EGWST, sygn. 20a, s. 99.

⁴¹ W księdze rachunkowej informacja o fundacji kielicha (*Herr Andreas Zernick verehrte einen schönen ganz verguldeten Kelch ohne die Patene*) opatrzona została datą 1706 r., APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 360, 393, 584, 680; sygn. 133, s. 702, 759; R. Heuer, op. cit., s. 160. Kielich nie został odnaleziony w kościele podczas jego przejścia przez katolików w 1945 r., J. Tylicki, op. cit., s. 98, poz. 53. Andreas Zernecke — syn kupca Johanna Zerneckiego (chrz. 16 VI 1665, poch. 11 VII 1710 r.), prawnik, obywatel Torunia od 1699 r., członek III Ordynku od 1706 r., AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AA 001: [Księga chrztów 1616–1676], s. 335; J. Dygdała, op. cit., s. 167, poz. 803.

⁴² Treść inskrypcji podali zarówno Reinhold Heuer, jak i Eugen von Czihak, w obu przypadkach została ona jednak nieco inaczej odczytana, R. Heuer, op. cit., s. 160; E. von Czihak, op. cit., s. 135. Na temat J.Ch. Bröllmanna por.: J. Tandecki, *Bröllmann, Johann Christian*, [w:] TSB, t. 1, 1998, s. 43–44; K. Mikulski, *Pułapka niemożności. Społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004, s. 136–137, przyp. 464.

⁴³ J. Tylicki, op. cit., s. 98, poz. 53; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 261.

⁴⁴ *Der Ehrh. Daniel Andres, der Mälzen Brauer verehrte einen sehr schonen vergoldten Kelch mit dem darzu behörigen Tellerchen oder Deckelchen worauf sein Nahme ausgestochen nebst der Jahr Zahl und Dato von 25 December 1706. Welcher Kelch dem auch eben an dem Heyl. Christtage bey der Heil. Communion gebraucht, und einer schon bey der heyligen Communion soll gebraucht werden. Jahr aus Jahr ein*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 361, 394, 584, 680; sygn. 133, s. 702. Daniel Andres (ur. 6 VIII 1680, zm. 27 III 1718), obywatel Torunia od 1703 r., APT, Akta miasta Torunia (dalej cyt.: AmT), kat. II, sygn. XII-2, Genealogia Neiseriana, s. 240; A. Semrau, op. cit., cz. 1, s. 76.

Ryc. 2. Kielich z kościoła pw. św. Jerzego w Toruniu, fundator Andreas Zerneck, 1705 r., Johann Christian Bröllmann, zaginiony. Fot. za: E. von Czihak, op. cit., tabl. 23

Fig. 2. A chalice from St George's church in Toruń, founder: Andreas Zerneck, 1705, by Johann Christian Bröllmann, lost. Photo after: E. von Czihak, op. cit., table 23

W 1743 r. naczynie odkupił od parafii św. Jerzego złotnik Johann Gottlieb Rohde (zm. 1771, mistrz 1742)⁴⁵.

Inny browarnik, Johann Ehrenfried König, ofiarował w 1706 r. mały, połączany wewnątrz kielich⁴⁶. Używano go aż do 1845 r., kiedy został przetopiony z jeszcze jednym kielichem i patenami. Z pozyskanego w ten sposób srebra toruński złotnik, Ernst A. Plengorth (ok. 1800–po 1880, mistrz 1824), wykonał misę chrzcielną, przechowywaną obecnie w Muzeum Okręgowym w Toruniu⁴⁷.

W 1709 r. kolejny kielich ofiarowała Anna Kelbel, z domu Dundtin⁴⁸. Była ona córką kupca i armatora Heinricha Dundta, która w roku 1690 poślubiła Jacoba Kelbela, również kupca⁴⁹. Sprzęt ten notowany był jeszcze na początku XX w. Dzięki przekazom wiadomo, że miał 23 cm wysokości, okrągłą stopę i koszyczek ozdobiony ornamentem roślinnym, a jego wykonawcą był Johann Christian Bröllmann⁵⁰.

W następnym roku — tragicznie naznaczonym przez epidemię dżumy — kościół wzbogacił się o dalsze trzy kielichy. Jeden z nich ofiarował toruński księgarz i rajca Johann Friedrich Hauenstein, w celu upamiętnienia zmarłego w 1709 r. syna, Johanna Friedricha juniora⁵¹. Sprzęt pozostawał w użytkowaniu do 1743 r., kiedy został sprzedany⁵².

Kolejny kielich powstał dzięki pośmiertnej fundacji Anny z domu Lüttke, żony kupca i ławnika staromiejskiego, Georga Lichtfussa⁵³. Jego wykonanie powierzono toruńskiemu

⁴⁵ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 702, 706. Na temat J.G. Rohde, por.: M. Woźniak, *Rhode, Johann Gottlieb*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 4, 1997, s. 63–64. Pogrzeb złotnika opłacony został 9 VI 1771 r., APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 340.

⁴⁶ *Herr Magister König, nun aber Melzen Brauer hat ein klein Kelch verehret, innwendig vergold, oben aber wies und unvergoltd*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 361, 393, 584, 680; sygn. 133, s. 702, 707, 759; J. E. Wernicke, *Geschichte Thornas aus Urkunden, Dokumenten und Handschriften*, Bd. 2: *Die Jahre 1531–1840 umfassend*, Thorn 1842, s. 382; P. Birecki, op. cit., s. 303. Johann Ehrenfried König — urodził się 15 VII 1679 r. w saksońskiej miejscowości Wiederau, obywatelem Torunia został w 1706 r., APT, AmT, kat. II, sygn. I-55: *Verzeichnüß der Fremden so allhier das BürgerRecht erhalten*, s. 7; kat. III, sygn. 6848 [list dobrego urodzenia wystawiony w Wiederau w 1705 r.].

⁴⁷ MOT, nr inw. MT/S/1919. O okolicznościach powstania misy informuje wyryta na niej odpowiednia inskrypcja: *Im Jahre Christi 1845 aus zwei Kelchen geschenkt von Elisabeth Theuber — 1750 — und Johann Ehrenfried Koenig — 1707, und aus [wyraz zatarty] Patenen angefertigt*, cyt. za: J. Myślińska, op. cit., s. 33, il. 19.

⁴⁸ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 394, 584, 680; sygn. 133, s. 702, 709.

⁴⁹ Chrzest Anny Dundt odbył się 25 V 1672 r., a jej ślub z J. Kelbelem — 31 I 1690 r., APT, Ewangelicka Gmina Wyznaniowa Nowomiejska w Toruniu (dalej cyt.: EGWNT), sygn. 76: [Księga chrztów 1606–1702], s. 692; sygn. 77: [Księga ślubów i zgonów 1651–1793], s. 84. W momencie fundacji do przedmiejskiej świątyni była już wdową, gdyż jej małżonek został pochowany 25 III 1707 r., o czym świadczy odpowiedni druk okolicznościowy: *Handbuch des personalen Gelegenheitschriftums in europäischen Bibliotheken und Archiven*, Bd. 3–6: *Thorn, Öffentliche Wojewodschaftsbibliothek und Kopernikus-Bücherei*, Abt. I: *Gymnasialbibliothek Thorn*, red. S. Anders, S. Beckmann, Hildesheim–Zürich–New York 2002, cz. 2, s. 537, poz. 2061.

⁵⁰ Na kielichu znajdowała się inskrypcja: *Anna Kelbelin gebohrne Dundtinn 1709*, R. Heuer, op. cit., s. 161; E. von Czihak, op. cit., s. 135 (w obu przypadkach podano nieco różniące się wersje inskrypcji); J. Tylicki, op. cit., s. 98, poz. 54.

⁵¹ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 394, 584, 680; sygn. 133, s. 702, 706. Johann Friedrich Hauenstein obywatelem Torunia został w 1688 r., a rajcą miejskim w 1714 r. Zmarł 4 III 1736 r. — I. Imańska, *Hauenstein, Jan Fryderyk*, [w:] TSB, t. 2, 2000, s. 109–110; J. Dygdała, op. cit., s. 68–77, poz. 128. Johann Friedrich junior został ochrzczony 22 I 1693 r., w 1701 r. zapisano go do toruńskiego Gimnazjum Akademickiego, a zmarł 17 VIII 1709 r. Pogrzeb odbył się cztery dni później i przy wpisie w księdze kasowej kościoła pw. św. Jerzego umieszczono adnotację: *von Tit. Fridr. Hauensteins Sohn, da vor er seinen schönen vergulden Kelch mit einer dergleichen Patin verehret* (AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AA 002: [Księga chrztów 1677–1735], s. 74; APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 385; *Metryka uczniów toruńskiego Gimnazjum Akademickiego 1600–1817*, wyd. Z.H. Nowak, J. Tandecki, cz. 1: *1600–1717*, Toruń 1997, s. 242, poz. 8008). Drukiem wydano także odpowiednie epitafia, *Handbuch des personalen Gelegenheitschriftums...*, cz. 3, s. 709–710, poz. 2855–2858.

⁵² APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 706.

⁵³ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 394, 584, 680; sygn. 133, s. 702. Ślub Anny i Georga Lichtfussa odbył się 20 X 1698 r., AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AD 001, s. 263. Anna zmarła jako wdowa około 1710 r., A. Kardas, *Elity...*, s. 125.

Ryc. 3. Kielich z kościoła staromiejskiej gminy ewangelickiej w Toruniu, fundator Anna Lichtfuss, 1710 r., Jacob Weintraub, Muzeum Okręgowe w Toruniu. Fot. W. Górski, Fototeka Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK, nr 83027

Fig. 3. A chalice from the Old Town Evangelical parish in Toruń, founder: Anna Lichtfuss, 1710, by Jacob Weintraub, the Regional Museum in Toruń. Photo by W. Górski, the photo collection of the Institute of Monument Conservation of the Nicolaus Copernicus University in Toruń, no. 83027

złotnikowi, Jacobowi Weintraubowi (1660–1728, mistrz 1692)⁵⁴. W księdze kasowej parafii św. Jerzego znajduje się adnotacja, że dzieło odebrano z jego pracowni w 1712 r.⁵⁵ Weintraub dokonywał wówczas zapewne jedynie jakichś poprawek, gdyż sprzęt wymieniony został już dwa lata wcześniej w spisie sreber kościelnych. W inwentarzu z 1740 r. naczynie opisane zostało jako zniszczone. Wiadomo też, że sprzedano je trzy lata później Johannowi Gottliebowi

⁵⁴ Na temat J. Weintrauba por. A. Kucharski, *Weintraube, Jacob*, [w:] TSB, t. 6, 2010, s. 183–185.

⁵⁵ *Ao 1712 den 26 Marty Empfing ich den Kelch von Hl Weintrauben, denn die Seel Frau Georg Lichtfußin gebohrne Litken der Kirche vermacht, da sie Ao 1710 in der Peste den zeitliche gesegnete: Gott erfreue ihre Seele im Ewigen Leben*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 396.

Rohdemu⁵⁶. Z fundacji Anny Lichtfuss powstał także drugi kielich, zapewne analogiczny, również autorstwa Weintrauba. Był on przeznaczony dla staromiejskiej gminy ewangelickiej; obecnie przechowywany jest w Muzeum Okręgowym w Toruniu (ryc. 3)⁵⁷.

W 1710 r. nowy kielich przekazany został także przez kupca, Constantina Friesego, który w tym samym roku został obywatelem Torunia⁵⁸. Naczynie to pozostawało w użytkowaniu przedmiejskiej parafii jeszcze na początku XX w.; znane było Reinholdowi Heuerowi oraz Eugenowi von Czihakowi⁵⁹. Zgodnie z ich opisami, sprzęt miał 23 cm wysokości, a jego twórcą był także Jacob Weintraub.

Nie udało się dotąd odnaleźć informacji na temat dokładnych dziejów fundacji kilku innych srebrnych naczyń wymienionych po raz pierwszy w inwentarzu kościelnym z dnia 15 VII 1710 r.⁶⁰ Pojawiło się tam kolejnych sześć połączanych kielichów, zatem na wyposażeniu świątyni było ich wówczas aż czternaście. Cztery z nich — trzy bez inskrypcji, w tym jeden określony jako wysoki, oraz czwarty, również wysoki, ofiarowany przez bliżej nieznaną Elisabeth Sissenbach — zostały sprzedane w 1715 r.⁶¹ Inny kielich wraz z pateną sprawiła Barbara Janusch⁶². Niewątpliwie utożsamiać należy ją z jedną z małżonek rzeźnika Georga Januscha — Barbarą z domu Hefftkę (poślubioną w 1683 r., a zmarłą dziesięć lat później) lub Barbarą z domu Hipauff (żoną od 1694 r.)⁶³. Naczynie to w inwentarzu z 1740 r. opisane zostało jako uszkodzone i trzy lata później sprzedano je Johannowi Gottliebowi Rohdemu⁶⁴.

Następny kielich, wraz z pateną, umieszczony w skórzanym futerale, oznaczony był inicjałami MW⁶⁵. Jak podano w inwentarzu z roku 1726, odnosiły się one do Marii Gehrckin z domu Wernerin, a więc do córki Thomasa Wernera, od 1719 r. żony kupca Gottfrieda Gehrckego⁶⁶. Sprzęt ten wymieniany był wśród sreber kościelnych do 1757 r., jednak w XIX w. nie znajdował się już w posiadaniu parafii św. Jerzego. W inwentarzu z 1710 r. wymienione zostały

⁵⁶ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 706.

⁵⁷ Na kryzysie stopy umieszczona została inskrypcja: „ANNA LICHTFUSSIN GEBOHRNE LITKIN ANNO 1710” — MOT, nr inw. MT/S/1907. APT, AmT, kat. II, sygn. XVII-2: [Akta luźne dotyczące ewangelickiego kościoła Mariackiego w Toruniu 1673–1725], k. 37–40v: [Kirchen Inventarium Anno 1706], tu: k. 38; B. Stachowitz, *Die altstädtische Kirche zu Thorn: zur Feier ihres einhundertundfünfzigjährigen Bestehens am 18. Juli 1906*, Thorn 1906, s. 17; E. von Czihak, op. cit., s. 134; J. Myślińska, op. cit., s. 20, il. 6; P. Birecki, op. cit., s. 303, przyp. 23; M. Gradowski, M. Pielas, op. cit., s. 790, poz. 606/5.

⁵⁸ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 394, 584, 680; sygn. 133, s. 702, 707, 759. Constantin Friesse był synem toruńskiego lekarza Joachima Friesego, ochrzczony został 18 X 1682 r. W 1691 r. rozpoczął naukę w miejscowym Gimnazjum Akademickim. Pochowano go 21 VIII 1748 r., AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AA 001, s. 25; APT, AmT, kat. II, sygn. I-54: Verzeichnüß der Bürger Sohne so allhier das bürgerrecht erhalten, s. 8; EGWNT, sygn. 88: Sterbe-Register [1701–1793], s. 103; *Metryka uczniów toruńskiego Gimnazjum...*, s. 220, poz. 7445.

⁵⁹ R. Heuer, op. cit., s. 161; E. von Czihak, op. cit., s. 134. Na stopie znajdowała się inskrypcja: „CONSTANTIN FRIESE ANNO 1710”.

⁶⁰ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 393–395.

⁶¹ Tamże, s. 393, 394, 680, 681. W księdze parafialnej pojawia się informacja o pogrzebie niewymienionej z imienia pani Stüßenbachin zamieszkałej przy ulicy Most Paulerski (27 V 1712 r.), APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 430, 431.

⁶² APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 394, 584, 680; sygn. 133, s. 702.

⁶³ Barbara, córka rzeźnika Andreasa Hefftkę ochrzczona została 5 IV 1655 r. G. Januscha poślubiła 11 IX 1683 r., a pogrzebano ją 28 VIII 1693 r. Z kolei chrzest Barbary, córki rzeźnika Jacoba Hipauffa odbył się 13 IV 1660 r., a jej ślub z G. Januschem — 15 XI 1694 r. Została ona pochowana 15 VI 1742 r., AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AA 001, s. 264, 300; sygn. AD 001, s. 252; APT, EGWNT, sygn. 77, s. 496; sygn. 88, s. 92.

⁶⁴ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 706.

⁶⁵ Tamże, sygn. 132, s. 394, 584, 680; sygn. 133, s. 702, 707, 759.

⁶⁶ Chrzest Marii (Marianny) Werner odbył się 12 II 1687 r., a jej ślub z G. Gehrcke 9 V 1719 r., AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AD 001, s. 323; APT, EGWNT, sygn. 76, s. 784.

Ryc. 4. Kielich z kościoła pw. św. Jerzego w Toruniu, fundatorzy: spadkobiercy Christiana i Anny Jacobich, 1713 r., Johann Christian Bröllmann, Muzeum Okręgowe w Toruniu.
Fot. W. Górski, Fototeka Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK, nr 83029

Fig. 4. A chalice from St George's church in Toruń, founders: the heirs of Christian and Anna Jacobi, 1713, by Johann Christian Bröllmann, the Regional Museum in Toruń.
Photo by W. Górski, the photo collection of the Institute of Monument Conservation of the Nicolaus Copernicus University in Toruń, no. 83029

ponadto: mała srebrna łyżeczka „od Żyda Salomona”, sprzedana w 1715 r.⁶⁷ oraz mała, złożona hostierka puszkowa o wadze $5\frac{1}{4}$ łuta, obecna w spisach do 1757 r.⁶⁸

⁶⁷ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 393, 681.

⁶⁸ Tamże, s. 393, 585, 681; sygn. 133, s. 704, 709, 761. Być może była to niewielka hostierka sprawiona w 1682 r. przez Annę z domu Sontag, która wzmiankowana była wśród sreber kościelnych przez Reinholda Heuera. W żadnym z inwentarzy nie wymieniono jednak nazwiska fundatorki, R. Heuer, op. cit., s. 162, por. też niżej w tekście.

Dnia 4 VIII 1711 r. pani Zöbner ofiarowała dwie szaty liturgiczne (zapewne komże — *Chorhemd, Chorkittel*) wraz ze srebrnymi zapięciami⁶⁹. Fundatorkę należy identyfikować z Cathariną z domu Zerneckę, od roku 1687 drugą żoną kupca sukiennego i rajcy, Johanna Georga Zöbnera⁷⁰. Po jego śmierci w 1701 r. przez niemal cztery dekady prowadziła samodzielnie prężne przedsiębiorstwo handlu zbożem; sama zmarła w 1737 r.⁷¹ Podczas odbudowy przedmiejskiego kościoła po zniszczeniach w 1703 r. Catharina Zöbner zleciła pomalowanie wnętrza, za co zapłaciła 500 zł⁷². W 1714 r. ufundowała także parę srebrnych lichtarzy ołtarzowych do świątyni Mariackiej⁷³.

Spadkobiercy czerwonoskórnik Christiana Jacobiego i jego żony Anny z domu Getke (Gödke), zmarłych podczas zarazy w 1708 r., dnia 20 XII 1713 r. przekazali w ich imieniu parę gładkich, pozłaczanych kielichów wraz z patenami⁷⁴. Jeden z nich znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu (ryc. 4), oba zaś były używane w parafii jeszcze na początku XX w.⁷⁵ Sprzęty te, mierzące po 27 cm wysokości, wykonał Johann Christian Bröllmann.

Z wynoszącej 100 zł pośmiertnej fundacji Anny Christiny Kehler, córki Benedicta Kehlera, w 1714 r. przekazano kościołowi pw. św. Jerzego w całości pozłacaną hostierkę puszkową⁷⁶. Nie udało się dotąd odnaleźć bliższych informacji na temat ofiarodawczyni; jej ojcem był albo pasamonik Benedict Kehler (Köhler), obywatel Torunia od 1651 r., albo — co bardziej prawdopodobne — jego syn, kramarz o tym samym imieniu, który prawa miejskie uzyskał w 1688 r.⁷⁷ Puszka stanowiła element wyposażenia świątyni jeszcze na początku XX w.⁷⁸ Naczynie miało 20 cm wysokości, wsparte było na trzech uskrzydłonych główkach anielskich, a na szczycie

⁶⁹ *Ao 1711 den 4 August hat die Edle viel Ehr Sitt und Tugendsahme Frau Zöbner zwey schöne Chorkittel verehrt mit silbernen Hacken forme zuzuhaken*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 396. Od 1714 r. inwentarze kościoła św. Jerzego wzmiankowały aż trzy pary zapięć do szat, a w 1817 r. pozostały cztery sztuki, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 585, 680; sygn. 133, s. 704, 709, 761; sygn. 368, k. 1v.

⁷⁰ Catharina, córka kupca Johanna Zerneckęgo (starsza siostra wyżej wzmiankowanego Andreea), ochrzczona została 2 VII 1660 r. Jej ślub z J. G. Zöbnerem (zm. 1701) odbył się 13 V 1687 r., AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AA 001, s. 302; sygn. AD 001, s. 234; J. Dygdała, op. cit., s. 60–63, poz. 107.

⁷¹ K. Mikulski, *Pułapka niemożności...*, s. 59. Pochówek Cathariny Zöbner opłacono 9 V 1737 r., APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 18. Znane są rysunki autorstwa Georga Friedricha Steinera, przedstawiające kaplicę na cmentarzu św. Jerzego, w której ją pochowano oraz pomnik nagrobny wewnątrz niej, por.: *Toruń i miasta Ziemi Chełmińskiej...*, s. 87, 89.

⁷² APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 360; P. Birecki, op. cit., s. 111.

⁷³ APT, AmT, kat. II, sygn. XVII-2, k. 40; A. Fraćkowska, op. cit., s. 380, tab. 2.

⁷⁴ *Ao 1713 den 20 Dezember empfang durch die Vormünders das Seel Christian Jacob und Anna Jacobin gebohrne Gehetkin zwo ganz vergulde Kelche, welche beyde gewogen 8 Marck, von die Erb: Michael Thiel und Johann Carl, welche Ao 1708 in October in der Pestzeit der Kirche St. Georgen sind gewidmet und verehrt worden.*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 436, 584, 680; sygn. 133, s. 702, 707, 759. Christian Jacob został obywatelem Torunia w 1698 r., jego ślub z Anną Gödke odbył się 24 I 1701 r. Oboje małżonkowie pochowani zostali 17 X 1708 r., AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AD 001, s. 271; APT, EGWNT, sygn. 88, s. 20; A. Semrau, op. cit., cz. 2, s. 57.

⁷⁵ MOT, nr inw. MT/S/1906. Kielich ten zawiera inskrypcję „CHRISTIAN JACOB BURGER UND ROTHGERBER ANNA JACOBIN GEBOHRNE GETKIN HABEN DIESE ZWEY KELCHE DER S. GEORGE KIRCHE VEREHT. / Anno 1708 im October”. Na drugim naczyniu widniało oznaczenie wagi: „3M 3L”, R. Heuer, op. cit., s. 161; E. von Czihak, op. cit., s. 135; J. Myślińska, op. cit., s. 21; J. Tylicki, op. cit., s. 95, poz. 46; M. Gradowski, M. Pielas, op. cit., s. 790, poz. 606/6; P. Birecki, op. cit., s. 301.

⁷⁶ *Ao 1714 haben die Erben nach weylandt Bendig Kehlens hinterlassener Tochter, welche der Kirch St Georgen 100 fl gegiret, eine Oblat Dose, welche inwendig und auswendig verguldt und gewogen 3 Mark 1 Loth abgegeben.*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 437, 584, 681; sygn. 133, s. 702, 708, 760; R. Heuer, op. cit., s. 161. Piotr Birecki określił puszkę jako patenę i podał jako datę jej fundacji (zgodnie z inskrypcją) rok 1712, P. Birecki, op. cit., s. 303.

⁷⁷ A. Semrau, op. cit., cz. 1, s. 74; cz. 2, s. 47.

⁷⁸ R. Heuer, op. cit., s. 161; E. von Czihak, op. cit., s. 135.

pokrywy znajdowała się srebrna figurka baranka⁷⁹. Według wygrawerowanych na puszcze informacji, została ona ofiarowana przez Annę Christinę Kehlerin 11 VII 1712 r. — prawdopodobnie była to zatem data jej śmierci⁸⁰. Wiadomo również, że było to dzieło toruńskiego złotnika, Johanna von Hausena II (1676–1753, mistrz 1701)⁸¹.

Z pośmiertnej fundacji zmarłego 4 V 1714 r. Gottfrieda Weissa, niemieckiego kaznodziei w świątyni Mariackiej oraz profesora toruńskiego Gimnazjum Akademickiego (obie funkcje pełnił od 1688 r.), do kościoła pw. św. Jerzego trafił srebrny, pozłacany wewnątrz dzban komuniyjny⁸². Spadkobiercy Weissa przekazali go parafii dnia 28 X 1714 r. Naczynię, znane jeszcze Reinholdowi Heurowi, miało 21 cm wysokości i zawierało odpowiednią inskrypcję: „TESTAMENTO B. M. GODOFREDI WEISSII ECCLESIASTE AD AED B MAR VIRG THORUN DENAT D IIII MAII A MDCCXIII HEREDES HOC MONUMENTO SATISFECERUNT” oraz oznaczenie wagi: „3 Marck 7 Loth”. Jego twórcą był Johann von Hausen II. Zapewne analogiczny dzban, również o wadze 3 grzywien i 7 łutów, wdowa po Gottfriedzie Weissie, Marianna z domu Prochnau i jego syn Gottfried młodszy, ofiarowali wraz z mosiężnym lichtarzem toruńskiej świątyni pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny⁸³.

Następny spis sreber kościoła pw. św. Jerzego sporządzony został dnia 4 IV 1714 r. przez Johanna Friedricha Hauensteina, przy okazji przekazania ich do zważenia Johannowi Christianowi Bröllmannowi, wówczas starszemu cechu złotników. Pojawił się tam niewzmiankowany wcześniej ani później pozłacany wewnątrz dzban o wadze 3 grzywien i 7 łutów, który — być może — pochodził właśnie od Weissa⁸⁴. Wymienione zostały wówczas po raz pierwszy także trzy złożone pateny, nieprzypisane do żadnego z kielichów⁸⁵. Nie odnaleziono dotychczas w źródłach archiwalnych szczegółów dotyczących ich fundacji. Dwanaście lat później odnotowano już tylko dwie z nich, obecne w spisach sreber kościelnych jeszcze na początku XIX w.⁸⁶ Hipotetycznie jedna z paten mogła być darem Barbary Zimmermann z 1706 r.; taki sprzęt, sygnowany przez Johanna von Hausena II, wymienił Eugen von Czihak⁸⁷. Druga przypuszczalnie została przetopiona na misę chrzcielną w 1845 r.⁸⁸

Do czasu sporządzenia kolejnego inwentarza wyposażenia przedmiejskiej świątyni, dokonanego dnia 18 IX 1726 r.⁸⁹, parafia wzbogaciła się o nowy kielich z pateną. Ofiarował go w 1717 r. kupiec i rajca miejski Johann Friedrich Lindershausen, w trzecią niedzielę po

⁷⁹ Puszką miała w związku z tym podobną formę do jedynej znanej dotąd toruńskiej hostierki, wykonanej w warsztacie Assmana (Erasmusa) Weimera, a datowanej na 1617 r. (dawniej w posiadaniu staromiejskiej gminy ewangelickiej, obecnie zaginiona), M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 263–264, t. 2, il. 523.

⁸⁰ *Anno 1712 d 11 Julii Anna Christina Kehlerin verehret dieses der S Georgen Kirche*, cyt. za: R. Heuer, op. cit., s. 161.

⁸¹ Na temat J. von Hausena por.: A. Kucharski, *Hausen, Jan II (młodszy) von*, [w:] TSB, t. 5, 2007, s. 50–52. Dotychczas datę śmierci złotnika określano na 1748 r., tymczasem zmarł on dopiero w 1753 r., a jego pochówek został opłacony 15 marca tego roku, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 175.

⁸² *Ao 1714 den 28 October haben die respective Erben nach Tit. Wejlandt Herren Mag. Gottfried Weiss gewesenem Cristl. Prediger zu St. Marien sein Legatum welches in einen silbernen und inwendig verguldeten Kannchen bestehet und gewogen 3 Marck 7 Loth, der Kirchen zu St Georgen abgeben lassen*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 437, 584; sygn. 133, s. 702, 707, 759; R. Heuer, op. cit., s. 161; E. von Czihak, op. cit., s. 135. Piotr Birecki omyłkowo określił datę fundacji dzbana na 1701 r. — P. Birecki, op. cit., s. 303.

⁸³ APT, AmT, kat. II, sygn. XVII-2, k. 40; A. Frąckowska, op. cit., s. 380, tab. 2. Ślub G. Weissa z Marianną Prochnau miał miejsce 7 V 1697 r., APT, AmT, kat. II, sygn. XII-2: Genealogia Neisseriana, s. 361.

⁸⁴ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 681.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ Tamże, sygn. 132, s. 584; sygn. 133, s. 702, 708, 760; sygn. 368, k. 1v.

⁸⁷ E. von Czihak, op. cit., s. 135. Barbara Zimmermann to zapewne żona kotlarza Christoffa Zimmermanna (ślub 9 VIII 1695), AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AD 001, s. 254.

⁸⁸ Por. wyżej w tekście.

⁸⁹ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 584–585.

Wielkanocy (18 kwietnia)⁹⁰. Naczynie zostało sprzedane Johannowi Gottliebowi Rohdemu w 1743 r.⁹¹ Lindershausen był także darczyńcą świątyni Mariackiej, do której ufundował złocony kielich z pateną (1709) oraz sakiewkę do kolekty (1713)⁹².

W Zielone Świątki 1729 r. (5 czerwca) Barbara z domu Hollwitz, wdowa po iglarzu Johannie Kramerze, sprawiła duży, trybowany krucyfiks ze srebra, ustawiony na drewnianym postumencie⁹³. Sprzęt wzmiankowany był w kościele jeszcze w pierwszej ćwierci XIX stulecia, dalsze jego losy nie są znane.

Z pośmiertnej fundacji czeladnika kupieckiego, Salomona Kühna, wynoszącej 400 zł, powstały dwa srebrne lichtarze. Ich wykonanie powierzono dnia 7 XI 1739 r. gdańskiemu złotnikowi, Johannowi Jödemu (1678–1743, mistrz 1707), a dodatkowe koszty w wysokości 27 zł 10 gr pokrył Johann George Trotz, ówczesny zwierzchnik parafii⁹⁴. Świeczniki te, mierzące po 52 cm wysokości, pozostawały własnością parafii jeszcze w XX w. Zapewne podczas II wojny światowej zostały jednak wywiezione z Torunia i dziś znajdują się w rękach prywatnego kolekcjonera w Niemczech (ryc. 5)⁹⁵. Salomon Kühn był synem kupca sukienicznego o takim samym imieniu, nie udało mu się jednak rozpocząć własnej działalności i do końca życia pozostał czeladnikiem⁹⁶.

Następny inwentarz wyposażenia świątyni powstał dnia 3 X 1740 r.⁹⁷ Do tego czasu do zestawu ruchomości przybyła jeszcze srebrna łyżeczka, wzmiankowana także w kolejnych, osiemnastowiecznych spisach⁹⁸.

⁹⁰ *Anno 1717 am Sonntage Jubilate haben Ihr. E. E. Herrl. Hl. Johann Friedrich Lindershausen Rathmann und Nebencämmerer dieser Stadt in die Kirche St. Georgii einen silbernen, verguldeten Kelch nebst einer Patene aufs Altar geschencket, mit dem ausdrücklichen Vorbehalt, dass selbte alle Sonntage bey der H. Communion möchten gebrauchete werden, welches auch geschiehet*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 682, 584; sygn. 133, s. 702. Johann Friedrich Lindershausen, syn toruńskiego kupca Friedricha Lindershausena, ochrzczony 3 V 1665 r. Karierę urzędniczą rozpoczął w roku 1699 jako ławnik Starego Miasta, w 1709 r. awansował na rajcę, początkowo pełnił funkcję wicekamlarza, zaś w kadencji 1720/1721 był kamlarzem. Pochowany został 11 VI 1724 r., AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AA 001, s. 335; APT, EGWNT, sygn. 88, s. 52; J. Dydala, op. cit., s. 66–73, poz. 124.

⁹¹ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 706.

⁹² APT, AmT, kat. II, sygn. XVII-2, k. 38, 39v; A. Frąckowska, op. cit., s. 380, tab. 2.

⁹³ *Ao 1729 Pfingsten, Frau Barbara Krahrerin, Nädlers Wittib in die Kirche auf Altar geschenket ein silbern großen und getrieben Crucifix auf einen höltzernen Postiment*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 588; sygn. 133, s. 704, 709, 761; sygn. 368, k. 1v. Barbara Hollwitz ochrzczona została 26 VIII 1672 r., a jej ślub z J. Kramerem miał miejsce 15 V 1705 r. Po śmierci męża prowadziła dalej zakład iglarski, przejęty w 1743 r. przez ich syna, Michaela Friedricha, APT, EGWNT, sygn. 76, s. 694; sygn. 77, s. 116; K. Mikulski, *Pulapka niemożności...*, s. 160.

⁹⁴ *Anno 1739 den 7 November habe ein Paar silberne Leuchter machen lassen, wiegen 353 Schott dantziger Silber; dazu vom Seel: Salomon Kühn alten Kaufgesellen 400 Floren sind legieret worden*, APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 588; sygn. 133, s. 49, 702, 708, 760; sygn. 368, k. 1v. Na temat J. Jöde por. J. Kriegseisen, *Słownik złotników gdańskich czynnych w latach 1700–1816*, [w:] ...*łyżek srebrnych dwa tuziny... Srebra domowe w Gdańsku 1700–1816*, red. J. Kriegseisen, E. Barylewska-Szymańska, Gdańsk 2007, s. 172–173, poz. 86.

⁹⁵ Na obu lichtarzach znajduje się inskrypcja: *vom Seel. / Salomon Kühn / Kauffgesellen alhier / sind diese zwey silberne / Leuchter der Sanct. / Georgen Kirche / zum Gedächtnis / geschencket werden / Anno 1739 / in Thorn*, R. Heuer, op. cit., 71–72, 159; E. von Czihak, op. cit., s. 74. Sprzęty te przez pewien czas znajdowały się jako depozyt w zbiorach Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze (otrzymały wówczas numer inwentarzowy KG 1294), *Schätze deutscher Goldschmiedekunst von 1500 bis 1920 aus dem Germanischen Nationalmuseum, Nürnberg–Berlin 1992*, s. 259–261, poz. 158 (oprac. K. Pechstein); M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 199; t. 2, il. 373, 616. Chciałbym w tym miejscu podziękować dr. hab. Michałowi F. Woźniakowi, od którego — za zgodą Germanisches Nationalmuseum — otrzymałem fotografię świeczników.

⁹⁶ Chrzest Salomona Kühna odbył się 9 IX 1667 r. W 1673 r. rozpoczął naukę w toruńskim Gimnazjum Akademickim. Pochowany został 26 XII 1737 r., AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AA 001, s. 351; APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 21, 22; *Metryka uczniów toruńskiego Gimnazjum...*, s. 193, poz. 6430.

⁹⁷ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 702–705.

⁹⁸ Tamże, s. 704, 709, 761.

Ryc. 5. Lichтары ołtarzowe z kościoła pw. św. Jerzego w Toruniu, fundator Salomon Kühn, 1739 r., Johann Jöde, własność prywatna. Fot. Germanisches Nationalmuseum Nürnberg

Fig. 5. Candlesticks from St George's church in Toruń, founder: Salomon Kühn, 1739, by Johann Jöde, private property. Photo by Germanisches Nationalmuseum Nürnberg

Ostatnie wzmianki o nowych srebrach kościelnych pochodzą z lat pięćdziesiątych XVIII w. We wrześniu 1750 r. Elisabeth Täuber, z domu Maczewska, zapewne wdowa po krawcu Hieronimucie Täuberze, ofiarowała pozłacany kielich z pateną⁹⁹. Został on w 1845 r. przetopiony na misę chrzcielną przez Ernsta A. Plengortha¹⁰⁰. Elisabeth Täuber ufundowała także w 1717 r. kielich wraz z pateną i dzban, wszystkie ze złoconego srebra, do kościoła w Lubiczu¹⁰¹.

⁹⁹ Tamże, s. 708, 760. Pochówek Elisabeth Täuber opłacono 18 I 1753 r., APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 175.

¹⁰⁰ Por. wyżej w tekście.

¹⁰¹ APT, Ewangelicka Gmina Wyznaniowa w Grębocinie, sygn. 5: [Kronika parafii ewangelickiej w Grębocinie, Rogowie i Lubiczu 1695–1892], s. 15; P. Birecki, op. cit., s. 306 (tu błędna data fundacji).

Z kolei w czerwcu 1755 r. lekarz, Anton Gundlich, przekazał pozłożoną z jednej strony patenę, o wadze czterech łutów¹⁰². Stanowiła ona formę zapłaty za miejsce w ławce dla jego córki, Johanny Dorothei¹⁰³.

Ostatnie ze znanych osiemnastowiecznych inwentarzy kościoła sporządzone zostały 22 III 1747 r. oraz 15 II 1757 r. i zawierają identyczne informacje na temat sreber¹⁰⁴. Spośród naczyń, które zostały tam wymienione, większość pozostawała w użytkowaniu parafii jeszcze na początku XX w. Przed rokiem 1809 w nieznanych dotąd okolicznościach zniknęły jedynie — jak opisano wyżej — kielich od Marii Gehrkin z domu Wernerin, mała hostierka puszkowa oraz łyżeczka. Przez następne sto lat, do czasu publikacji Reinholda Heuera oraz Eugena von Czihaka, przetopiono na misę dwa kielichy oraz kilka paten, a wśród niewyjaśnionych strat wymienić można jedynie krucyfiks oraz zapięcia do szat.

Szczególnym rodzajem wyrobu ze srebra, związanego z sepulkralną funkcją przedmiejskiej świątyni, była płyta epitafijna burmistrza Alberta Borkowskiego. Umieszczona została ona na wieku jego trumny, podczas pogrzebu dnia 4 XII 1757 r.¹⁰⁵ Na polecenie zwierzchnika parafii i za zgodą władz miejskich płytę wykopano dnia 28 V 1817 r. i wkrótce sprzedano.

W zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu zachowało się jeszcze jedno dzieło złotnicze, wywodzące się z kościoła pw. św. Jerzego. Jest to gładka, złocona patena o średnicy 16,3 cm, zapewne stanowiąca nieduży komplet z kielichem, sygnowana znakiem miejscowego złotnika, Jacoba Hermanna (1667–1753, mistrz 1695)¹⁰⁶.

Wśród sreber znajdujących się w świątyni w 1907 r. Reinhold Heuer wymienił niedużą hostierkę puszkową o wysokości 5½ cm, zdobioną herbem z literami DR i datą 1682 oraz inskrypcją „ANNA GEBORNE SONTAGIN” na kryzie¹⁰⁷. Anna z domu Sontag (1608–1683) była kolejno żoną dwóch piekarzy: od 1626 r. Michaela Wachsdlagera, a od 1630 r. Davida Rümplera¹⁰⁸. Umieszczone przy herbie inicjały DR odnosiły się zapewne właśnie do drugiego z małżonków, który w momencie fundacji już nie żył. Hostierka oznaczona w taki sposób nie pojawiła się w osiemnastowiecznych inwentarzach kościoła. W latach 1710–1757 odnotowano co prawda małą złoconą puszkę o wadze 5¼ łuta, jednak była ona raczej pozbawiona jakichkolwiek napisów¹⁰⁹. Być może omawiany sprzęt pierwotnie przeznaczony był do innej toruńskiej świątyni, a do parafii św. Jerzego trafił dopiero w XIX w.¹¹⁰

Część sreber przechowywanych w toruńskim Muzeum Okręgowym niesłusznie łączona jest w literaturze przedmiotu z tym przedmiejskim kościołem. Piotr Birecki, wśród sprzętów wywo-

¹⁰² APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 708, 760.

¹⁰³ Anton Gundlich (ur. 8 X 1711, zm. 16 XII 1775), od 18 V 1745 r. żonaty z Constantią Reginą z domu Weiß, z którą miał jedną córkę, Johannę Dorotheę (ur. 10 VI 1752). W momencie fundacji dla kościoła pw. św. Jerzego był już wdowcem. Constantia Regina zmarła 12 VII 1754 r., APT, AmT, kat. II, sygn. XII-2: Genealogia Neisseriana, s. 368; EGWST, sygn. 24: [Księga chrztów, konfirmacji, ślubów i zgonów z terenu Starego Miasta Torunia i Wielkiej Nieszawki, 1778–1806], s. 12.

¹⁰⁴ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 707–709, 759–763.

¹⁰⁵ Tamże, s. 215; R. Heuer, op. cit., s. 157. Albert Borkowski zasiadał w Radzie Miasta od 1723 r., burmistrz został w 1736 r. Zmarł 26 IX 1757 r., J. Dygdała, op. cit., s. 72–77, poz. 139; s. 77–87, poz. 35.

¹⁰⁶ MOT, nr inw. MT/S/1914, E. von Czihak, op. cit., s. 133; J. Myślińska, op. cit., s. 19 [w obu przypadkach jako dzieło Johanna Habera]; P. Birecki, op. cit., s. 303. Jacob Hermann, syn toruńskiego tokarza Urbana Hermana, ochrzczony został 25 V 1667 r. Dotychczas przyjmowano, że działał jeszcze w 1728 r., zmarł jednak dopiero w 1753 r., a jego pochówek został opłacony 17 stycznia, AADDT, Toruń — Mariacki, sygn. AA 001, s. 348; APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133, s. 173; M. Gradowski, A. Kasprzak-Miler, op. cit., s. 194, poz. T 111.

¹⁰⁷ R. Heuer, op. cit., s. 162.

¹⁰⁸ Anna Sontag urodziła się 21 IX 1608 r. Jej ślub z M. Wachsdlagerem (17 VIII 1599 — 19 X 1629) odbył się 6 X 1626 r., a z D. Rümplerem (20 X 1603 — 8 V 1680) — 16 IV 1630 r. Zmarła 6 VIII 1683 r., APT, AmT, kat. II, sygn. XII-2: Genealogia Neisseriana, s. 262, 301, tamże, s. 369–412; Genealogia der Vogten und Eckarten, s. 406.

¹⁰⁹ Por. przyp. 67.

¹¹⁰ Inwentarz z 1817 r. wymienia hostierkę puszkową, która znalazła się w kościele pw. św. Jerzego na przestrzeni lat 1809–1816 (APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 368, k. 1v), przejście naczynia mogło wszakże nastąpić później.

dzających się z omawianej świątyni, wymienił kielich, według inskrypcji ufundowany przez Reginę Schlossin w 1709 r.¹¹¹ Tymczasem dzieło to służyło staromiejskiej gminie ewangelickiej, o czym pisano już wcześniej¹¹². Michał Woźniak zaś skojarzył z kościołem pw. św. Jerzego cztery inne kielichy z toruńskiego muzeum: z fundacji Anny Lisch w 1741 r. (wykonawca Jacob Jenny), dwa ofiarowane przez małżonków Johanna i Dorotheę Giering w 1757 r. (wykonawca Johann Gottlieb Rohde) oraz sprawiony przez Annę Marię Schade w 1768 r. (wykonawca Daniel Clausen)¹¹³. Brakuje jednak jakichkolwiek przesłanek źródłowych, które pozwoliłyby powiązać te wyroby ze świątynią przedmiejską. Zasadnym wydaje się uznanie wszystkich trzech kielichów za fundacje na rzecz toruńskiej gminy nowomiejskiej, ponieważ ich donatorzy wraz z rodzinami związani byli z kościołem Świętej Trójcy — tam celebrowali chrzty, zaślubiny i pogrzeby.

Należy jeszcze sprostować funkcjonującą w literaturze przedmiotu sugestię, jakoby srebrnym wyrobem dla kościoła pw. św. Jerzego był też krucyfiks ofiarowany przez Annę Bröllmann, żonę złotnika Nicklasa Bröllmanna, około 1706 r., gdyż dzieło to wykonane zostało z miedzi¹¹⁴.

Omówione źródła, do tej pory w nikłym stopniu analizowane przez badaczy, pozwoliły na w miarę kompletne prześledzenie dziejów sreber ufundowanych w okresie nowożytnym do przedmiejskiej świątyni pw. św. Jerzego. Dary te pełniły przeważnie funkcję kommemoratywną, związaną z sepulkralną funkcją kościoła, a ich ofiarodawcami byli toruńscy mieszczanie, głównie z terenu Starego Miasta. Ze względu na luksusowy charakter donacji wykonanych z cennych kruszców, dary takie składali jedynie najlepiej sytuowani obywatele, zwłaszcza majątni kupcy (przynajmniej ośmiu, w tym wdowy oraz czeladnik). Fundatorami sprzętów byli ponadto członkowie elity intelektualnej miasta (prawnik Andreas Zerneck, księgarz i rajca Johann Friedrich Hauenstein, profesor gimnazjalny i kaznodzieja Gottfried Weiss, lekarz Anton Gundlich), browarnicy oraz przedstawiciele bogatych rzemiosł: wdowa iglarska Barbara Kramer, złotnik Johann Christian Bierpfaff oraz czerwonoskórnik Christian Jacobi.

Mimo iż znaczna część sreber pozostawała na wyposażeniu parafii aż do wybuchu II wojny światowej, w świątyni przejętej w 1945 r. przez katolików zachowały się tylko pojedyncze naczynia, dziś przechowywane w Muzeum Okręgowym w Toruniu. Pozostałe wyroby zapewne wywieziono do Niemiec i prawdopodobnie znajdują się w rękach prywatnych, tak jak para lichtarzy z 1739 r. Być może w przyszłości uda się ustalić miejsce przechowywania innych dzieł złotniczych z kościoła pw. św. Jerzego.

Podobnymi badaniami należałoby objąć także pozostałe świątynie toruńskie. Dotychczas opublikowane opracowania wymagają znaczących uzupełnień, przede wszystkim zaś konfrontacji z materiałami źródłowymi, w dalszym ciągu w niedużym stopniu wykorzystanymi przez badaczy miejscowej sztuki.

¹¹¹ MOT, nr inw. MT/S/ 1902. P. Birecki, op. cit., s. 301.

¹¹² B. Stachowitz, op. cit., s. 17; A. Frąckowska, op. cit., s. 380. W monografii kościoła pw. Świętego Ducha w Toruniu, dawniej staromiejskiej świątyni ewangelickiej, P. Birecki prawidłowo wymienił ów kielich wśród naczyń doń fundowanych (P. Birecki, *Z dziejów staromiejskiego kościoła ewangelickiego, obecnie kościoła katolickiego pw. Świętego Ducha w Toruniu*, Toruń 2013, s. 61).

¹¹³ MOT, nr inw. MT/S/1901, MT/S/1903, MT/S/1904, MT/S/1905; J. Myślińska, op. cit., s. 24–27, 29; M. Woźniak, *Liturgische Gefäße...*, s. 222–223, 245; tenże, *Złotnictwo sakralne...*, s. 83, 262. Anna z domu Schmidt była od 9 V 1709 r. żoną złotnika Johanna Christopha Lischa, pochowana została 28 XII 1762 r., APT, EGWNT, sygn. 77, s. 127; sygn. 88, s. 148. Browarnik Johann Giering (poch. 16 III 1766 r.) i Dorothea z domu Jacob (poch. 15 XII 1771 r.) pobrali się 19 I 1717 r., APT, EGWNT, sygn. 77, s. 168; sygn. 88, s. 167, 199. Anna Maria z domu Sulff była od 25 II 1727 r. żoną browarnika Michaela Schade, pochowana została 28 X 1772 r., APT, EGWNT, sygn. 77, s. 210; sygn. 88, s. 200.

¹¹⁴ APT, EGW św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 360; A. Frąckowska, J. Tylicki, *Bröllmannowie — złotnicy toruńscy przełomu XVII i XVIII wieku. Addenda i corrigenda*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, t. XL, 2011, s. 132; M. Woźniak, *Złotnictwo sakralne...*, t. 1, s. 280.

ANEKSY

Przy edycji źródłowej kierowano się głównie wytycznymi niemieckiej instrukcji do wydawania tekstów wczesnonowożytnych, opublikowanej w 1981 r.¹¹⁵ Zgodnie z jej zaleceniami zastosowano zasadę transliteracji, usunięto jedynie zdublowane spółgłoski „ff” i „nn”. W celu ułatwienia odbioru tekstu przy jednoczesnym zachowaniu jego przejrzystości, rozwinięto najczęściej spotykane skróty oraz tytuły bez zaznaczania tego w nawiasach. W miejscach, gdzie w dokumentach nie umieszczono oznaczeń jednostek masy, wprowadzono je w skróconej formie: Mk (Mark) oraz L (Loth).

1

Spis sreber z kościoła pw. św. Jerzego w Toruniu ze stycznia 1675 r.

Archiwum Państwowe w Toruniu, Ewangelicka Gmina Wyznaniowa św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132: Kirchen Rechnung zu St: Georgen von der Einnahm und Ausgab [1667–1735], s. 66

Anno 1675 a dato Januarÿ

Befindet sich bey der Kirchen St. Gregori an Silber folgender:

Ein vergulter Kelche anitzo Herr Gisicky beÿ sich hat, wieget 2 [Mk] 9½ [L]

Item bey demselben ein klein Oblatbüchschén 6¼ [L]

Ein vergulter Kelch von Zörber der Kirchen verehrt 2 [Mk] 7 [L]

Noch einer dergleichen von Katarzyna Mierniczka verehret wiegt 2 [Mk] 10 [L]

Noch einer von der Cleophasin verehrt, wiegt 2 [Mk] 10 [L]

Item einer von Herman Berents verehrt 2 [Mk] 5½ [L]

Ein vergulte Kanne wieget 3 [Mk] 12 [L]

Noch eine inwendig gantz, außwendig ziervergult mit der Schnautze 3 [Mk] 6½ [L]

Item ein klein vergult Kannche von Hans Mochinger verehret 1 [Mk] 5¾ [L]

Ein ziervergulte Oblat Büchse von der Frau Schiedlerin verehrt 1 [Mk] 13¼ [L]

5 vergulte Patinen ad Tellerchen wiegen zusammen 3 [Mk] 1 [L]

3 weiße Schalen wiegen 3 [Mk] 8 [L]

Da: Thornisch Gewicht Mark 29 [Mk] 3½ [L]

2

Srebra wymienione w inwentarzu kościoła pw. św. Jerzego w Toruniu z dnia 4 IV 1714 r.

Archiwum Państwowe w Toruniu, Ewangelicka Gmina Wyznaniowa św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132: Kirchen Rechnung zu St: Georgen von der Einnahm und Ausgab [1667–1735], s. 680–681

[s. 680] Anno 1714 den 4 April habe ich, Johann Friedrich Hauenstein pleno Titulo, als Vorsteher der Kirchen St. George alles Silberwerck inventiret und durch den Ehrengedachten Johann Christian Brüllmann, geschwornene Eltermann der Goldschmiede, alles an Kelchen, Patenen, Kannen, Dosen zum Oblat wiegen und in Beysein Samuel Hoffmanns Glöckners als wie richtig eingetragen.

1. Kelch ganz verguldt, mit einer Patene vom Baltzer Pfundt Ehefrauen Margaritha in einen Futteral vom Leder wieget: 2 [Mk] 14 [L]

¹¹⁵ *Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte*, „Berichte zur Wissenschaftsgeschichte”, Bd. IV, 1981, s. 167–178.

- 1 detto mit einer Patene, ohne Bezeichnung, die Patene ist vom Feuer angelaufen: 1 [Mk] 15½ [L]
 1 detto gantz verguldt, ohne Patene von A. Zerneck Anno 1705: 3 [Mk] 3½ [L]
 1 detto ohne Patene, auch ohne Bezeichnung: 2 [Mk] 5½ [L]
 1 detto mit einer Patene Hans Zerber: 3 [Mk]
 1 detto ohne Patene Elisabeth Geckeln 1698: 1 [Mk] 8 [L]
 1 detto ohne Patene von Catharina Miernicka Anno 1646: 1 [Mk] 14½ [L]
 1 kleiner Kelch innwendig verguldt, ohne Patene von Johann Ehrenfriedt König Anno 1707: 13 [Mk] ½ [L]
 1 Kelch hoch und gantz verguldt, mit einer Patene, ohne Bezeichnung, wiegt: 3 [Mk] 6 [L]
 1 Kelch hoch und gantz verguldt, mit einer Patene soll von Frau Sussenbachin sein ungezeich[net]: 1 [Mk] 11 [L]
 1 detto zier verguldt mit einer Patene, Barbara Januschin: 2 [Mk] 5½ [L]
 1 detto mit der Patene Daniel Andres 1706: 3 [Mk] 6½ [L]
 1 detto mit der Patene Frau Anna Kelbelin gebohren Duntin Anno 1709: 2 [Mk] 4 [L]
 1 detto mit der Patene Constantin Friese 1710: 2 [Mk]
 1 detto mit der Patene von Johann Friedrich Hauenstein junior Anno 1710: 2 [Mk] 14½ [L]
 1 Kelch innwendig verguldt mit der Patene Anna Lichtfussin Anno 1710: 2 [Mk] 14 [L]
 2 detto gantz verguldt mit Patenen, Christian Jacob und Anna Jacobin gebohren Getchen Anno 1708: 8 Mk
 1 detto mit der Patene M.W. in Futteral: 2 [Mk] 6 [L]
 [s. 681] [...] 3 verguldt Patenen: 1 [Mk] 12 [L]
 1 Schnautzkanchen mit einen Silb[ernen] Löffel: 3 [Mk] 7 [L]
 1 auswendig verguldtes Kannchen: 3 [Mk] 10 [L]
 1 Silberne Dose innwendig verguldt zum Oblat: 1 [Mk] 13 [L]
 1 verguldt kleines Doschen zum Oblat: 5¼ [L]
 1 silbernes ganz verguldt kleines Kanchen: 1 [Mk] 7½ [L]
 1 ganz weys silbern Doschen zum Oblat: 6¼ [Loth]
 2 silbernen Schaalen in der Kirchen zustehen: 3 [Mk] 5 [L]
 1 Oblat Dose ganz verguldt von Jungfer Kohlerin: 3 [Mk] 1 [L]
 1 silbern inwendig verguldt Kanche: 3 [Mk] 7 [L]
 1 silbernen Löffel vom Juden Salomon mit Lanzstrehl [?]: 4¼ [L]

Mark 71, 12¼ [L]

3

Srebra wymienione w inwentarzu kościoła pw. św. Jerzego w Toruniu z dnia 18 IX 1726 r. Archiwum Państwowe w Toruniu, Ewangelicka Gmina Wyznaniowa św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132: Kirchen Rechnung zu St. Georgen von der Einnahm und Ausgab [1667–1735], s. 584–588

- [s. 584] Anno 1726 den 18 September habe von meinen Herrn Antecessore Seiner Nobilis Wohlgeboren Herrn Johann Prochnau an Kirchen-Sachen und -Geräthe empfangen, als:
 1 silbernen Kelch gantz verguldt mit einer Patene in einem ledernen Futteral, den Baltzer Pfunds Ehefrau Margaretha der Kirchen verehret, wieget 2 Mk 14 Loth
 1 ditto ohne Patene von Hellen Andreas Zerneck 3 Mk 4 Loth
 2 ditto mit 2 Patenen von Christian Jacob und seiner Ehefrau Anna, wiegen zusammen 8 Mk
 1 ditto halbverguldt mit der Patene von Frau Anna Lichtfussin, wiegt 2 Mk 17 L
 1 ditto mit der Patene von Barbara Januschin 2 Mk 5½ L

- 1 ditto mit der Patene von Hellen Daniel Andres 3 Mk 6½ L
 1 ditto mit ditto von Frau Anna Kelbelin 2 Mk 4½ L
 1 ditto mit ditto von Hellen Constantin Frise 2 Mk
 1 ditto mit ditto Monsieur Johann Friedrich Hauenstein Junior 2 Mk 13½ L
 1 ditto mit der Patene von Titulus plenus Herrn Johann Friedrich Lindershausen 5 Mk 11 L
 1 ditto gantz weiß ohne Patene von Hellen Johann Ehrenfried König 13½ L
 1 silberne verguldt Schnautzkännchen von Titulus plenus Hellen Magister Gottfried Weiss
 3 Mk 7 L
 1 ditto mit einen silb[ernen] Löffelchen ohne Nahmen 3 Mk 7 L
 1 silberne gantz verguldt Oblats Dose von Jungfer Anna Christina Kehlerin 3 Mk 1 L
 2 silberne verguldt Patenen 1 Mk 13 L [...]
 [s. 585] In der Kirch befindet sich unter Verwahrung Michael Beckmanns Glöckners:
 1 silbern verguldt Kelch in ledernen Futteral von Maria Gehrckin geboren Wernerin 2 Mk
 7 L
 1 ditto weiß Oblatsdoßchen von 5 Loth
 2 ditto Kirchen Schaaln von 3 Mk 5 Loth
 3 Paar silberne Hacken zum Chor-Hämbder [...]

4

Srebra wymienione w inwentarzu kościoła pw. św. Jerzego w Toruniu z dnia 22 III 1747 r. Archiwum Państwowe w Toruniu, Ewangelicka Gmina Wyznaniowa św. Jerzego w Toruniu, sygn. 133: Haupt-Buch der Kirchen St. Georgii von Einnahme und Ausgabe, ausstehende Capitalien, desgleichen das zu dieser Kirch gehörige und befindliche Kirchen Geräthe [1736–1823], s. 707–710

[s. 707] Inventarium des zur St: Georgen=Kirchen gehörigen und unten specificirten Silbers und Geräths. Anno 1747. den 22. Martii ist das Silber und ander Kirchen=Geräth in Gegenwart Ihro Hoch-Edlen, Ehrenvesten Herrlichkeit Herrn Alberti Borkowski, Burgermeisters und sämmtl[ichen] Haltungen Ober-Directoris, und Seiner Wohlgeboren Herrn Michäel Adam Woycke und des Ehrengachten Gottfried Woyt, beyderseits Vorsteher obbemeldter Kirchen St: Georgii, aufs neue inventiret und in dieses Buch eingeschreiben, das vorigen Inventarium aber von Anno 1740 den 4. October cessiret worden.

Aus diesem Inventario hat der Herr Woycke nachstehende Stücke in seine Verwahrung genommen

1. Ein silberner Kelch gantz verguldt mit einer Patene in einen ledernen Futteral, welchen Baltzer Pfunds Ehe-Frau Margaretha geschencket, wieget 2 Mk 14 Loth
2. Ein gantz verguldeter Kelch, ohne Patene vom Herrn Andreas Zerneck, wieget 3 Mk 4 Loth
3. Zwey gantz verguldete Kelche mit 2 Patenen, vom Erbaren Christian Jacob und seiner Ehe-Frauen Anna geschencken, beyde wiegen 8 Mk
4. Ein zier-verguldteter Kelch mit einer Patene von Frau Anna Kelbelin verehret, wieget: 2 Mk 4½ L
5. Ein zier-verguldteter Kelch mit einer Patene vom Herrn Constantin Friese, wieget 2 Mk
6. Ein kleiner verguldeter Kelch vom Herrn Johann Ehrenfried König, wieget 13½ Loth
7. Ein silbern-zier-verguldetes Schnautz-Kännchen von Seiner Wohleachten, Ehrenvesten Herrn Magister Gottfried Weiss, wieget 3 Mk 7 Loth
8. Ein silbern-zier-verguldetes Schnautz-Kännchen ohne Nahmen, darzu ist ein silbernes Löffelchen, so aber dem Glöckner Michal Maczewski zu seinem Inventario gegeben wiegen zusammen 3 Mk 7 Loth

[s. 708] 9. Eine silberne gantz-verguldtete Oblat-Dose von Jungfrau Anna Christina Kehlerin, wieget 3 Mk 1 Loth

10. Zwey silbern-gantz verguldete Patenen, wiegen zusammen 1 Mk 13 Loth
  11. Zwey silberne große Leuchter, Dantziger Arbeit, vom Seelig Salomon Kühn, einem alten Tuchhändler Gesellen, welcher dazu f. 400 legiret, wieg 14 Mk 11¼ Loth
  12. Anno 1750 Monath September hat die verwittibte Frau Elisabeth Teüberin, gebohrne Maczewskin der Sanct Georgen Kirchen 1 ganz vergulden Kelch mit 1 vergulden Patene geschenck. Gott sey ihr vergelten.
  13. Anno 1755 Juny hat Heller Doctor Gundlich vor eine Stelle vor seine Jungfer Tochter ein silbernen Patene auf eine Seit vergult der Kirchen geschenckt, wieget 4 Loth [...]
- [s. 709] Specification des jenigen Kirchen Silbers und anderer Sachen so Anno 1747 den 22, Martii, dem Glöckner zu St: Georgen Michäel Maczewski, nebst einem besonderen darüber verfertigten und Ihme zugestellten Inventario
1. Ein silberner vergoldeter Kelch in einem ledernen Futterahl nebst einer vergoldeten Patenen, so zusammen wieget 2 Marck 7 Loht
  2. Ein silbernes Löffelchen
  3. Ein silbernes vergoldtes Oblat-Büchsen, wieget 5 Loht
  4. Zwo silbernen Schaaalen, welche wiegen 3 Mk 5 Loht
  5. Drey Paar silbernen Hacken zu den Chor-Kitteln
  6. Ein silbernen Crucifix auf einem holtzernen Postiment [...]

5

Srebra wymienione w inwentarzu kościoła pw. św. Jerzego w Toruniu z 1817 r. Archiwum Państwowe w Toruniu, Ewangelicka Gmina Wyznaniowa św. Jerzego w Toruniu, sygn. 368: Inventarium dem Dem St. Georgen Kirche gehörigen Kirchen Geräthschaften gefertigt von Vorsteher. Thorn den 15ten Januar 1817. Ephraim Jacob Werner

[k. Iv] Am Silber (der mir im Jahre 1809 übergebenen Inventarien Stücke)

1. 1 großes silbernes Crucifix
  2. 1 Kelch vergoldet von getriebenen Arbeit
  3. 1 ditto
  4. 2 silberne vergoldete Patenen
  5. 1 silberne vergoldete Wein Kahne nebst einen kleinen Theelöffel
  6. 1 silberne vergoldete Oblaten Büchse
  7. 4 kleine Stückchen Silber in einen Chorhemden Haken
  8. 4 große silberne ganz vergoldete Kelche
  9. 1 kleine ditto
  10. 6 silberne ganz vergoldete Patenen
  11. 1 ditto Deckel-Kahne / Wein-Kahne
  12. 2 ditto Schaaalen
  13. 1 ditto Kelch nebst einer Patene in einen Futeral
  14. 2 silberne Leuchter
- (Zugang in dem Zeitraum von 1809 bis ultima December 1816)
15. 1 silberner vergoldeter Kelch
  16. 1 ditto Patene
  17. 1 ditto Oblaten Büchse

Adres Autora:
 dr Bartłomiej Łyczak
 ul. Rybaki 45/4
 87–100 Toruń
 blyczak@gmail.com

SILVER VESSELS FROM THE EVANGELICAL CHURCH OF ST GEORGE IN TORUŃ
IN THE LIGHT OF INVENTORIES FROM THE YEARS 1580–1817

The article concerns silver liturgical vessels founded by parishioners in the modern period for St George's church situated in the suburbs of Toruń (Thorn). The beginnings of the temple go back to a hospital chapel (probably established in the 13th c.); then it was a parish church serving the inhabitants of the suburb north of the city walls, mostly speakers of the Polish language. As the ideas of the Reformation spread in the city, it was turned into an Evangelical parish church, Polish still being the predominant language. St George's cemetery nearby became a necropolis of the Protestant inhabitants of the Old Town and the church was a customary place for funeral services. The church was dismantled in 1811; after that the Evangelical commune gathered in other places, until a new church was built in the years 1904–1907 in Mokre, then already a city quarter. After 1945 the church was taken over by the Catholic Church.

Throughout the modern period St George's parish regularly acquired liturgical vessels and altar accessories made of tin, brass or silver, as well as ornamental paraments, founded by the parishioners. The article discusses silver vessels, as those had the highest value. Information on them comes from the parish account books, in which inventories were also recorded. The earliest inventory comes from 1580, when the church was probably still furnished with vessels that had belonged to the Catholic parish, most of them made of brass or tin, with only two silver chalices. In the following centuries the parish acquired many silver items; most numerous were chalices but there were also ciboria, patens, communion jugs, candlesticks, etc.

The foundations often had a commemorative function, connected with the sepulchral function of the church, and the donors came from the circle of affluent burghers, including prosperous merchants (eight records, including widows and an apprentice), members of the intellectual elite (e.g. lawyer Andreas Zerneck, book-seller and alderman Johann Friedrich Hauenstein, preacher and high-school teacher Gottfried Weiss, physician Anton Gundlich) and rich artisans (e.g. a goldsmith, a cordovan-maker and a needle-maker's widow).

Thanks to the publications by pastor Reinhold Heuer (1907) and Eugen von Czihak (1908) it is known that almost all the silver vessels listed in the last surviving inventory from 1757 had been used in the parish until those authors' times. Unfortunately, most of them disappeared from the church, probably during WW II. When Catholics took over the church in Mokre in 1945 the only remaining modern-period vessels were: a gilded chalice (made by Johann Christian Bröllmann), a gilded paten (by Jacob Hermann) and two patens (by Stephan Petersen); all of them are now exhibited in the Regional Museum in Toruń.

Translated by
Izabela Szymańska

Słowa kluczowe: złotnictwo, mieszczaństwo, fundacje.

Key words: goldsmithery, burghers, foundations.